

Politieke ontwikkelingen binnen het veiligheidsbeleid: een democratisch probleem of een democratische kans? Verslag van de panelsessie ‘Criminologie en strafrechtstheorie’ van de studiedag ‘40 Jaar Panopticon’ van 6 februari 2020

Aurore Vanliefde

Praktijkassistent, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, KU Leuven (Corresp.: aurore.vanliefde@kuleuven.be)

Deze rubriektekst brengt verslag uit van de panelsessie ‘Criminologie en strafrechtstheorie’ die georganiseerd werd ter gelegenheid van de studiedag ‘40 Jaar Panopticon’ van 6 februari 2020. Tijdens dit panelgesprek presenteerde Kristof Verfaillie (2020) een aantal krachtlijnen uit zijn bijdrage ‘Over politiek en het maken van keuzes in een veiligheidsbeleid’. Vervolgens reageerden de drie leden van het panel: Ivo Aertsen (KU Leuven), Kristel Beyens (Vrije Universiteit Brussel) en Tom Vander Beken (UGent).

Nieuwe tijden, nieuwe politiek?

In zijn presentatie vertrekt Kristof Verfaillie van de vaststelling dat een aantal ontwikkelingen in het huidige politieke landschap 10 jaar geleden ondenkbaar waren. Zo is er een opgang en normalisering merkbaar van autoritair-populistische discoursen in de (internationale) politiek. Dergelijke spreekregimes brengen een opmerkelijke verschuiving met zich mee op vlak van geijkte politieke communicatievormen, waarbij de grenzen van wat er gezegd mag worden, maar ook de manier waarop iets gezegd mag worden in politiek en samenleving, significant zijn veranderd. Denk aan het taalgebruik en de tweets van Trump, het openlijk in vraag stellen van de liberale democratie, van de legitimiteit van de media, van de rechterlijke macht en van het belang van een internationale rechtsorde.

Die autoritair-populistische discoursen staan voor een wereldbeeld gestoeld op meer sociaal-conservatieve en autoritaire waarden, ze spreken tot gevoelens van verlies van eigenheid en van controle (“we mogen niks meer”, “take back control”, “toekomst in eigen handen”), en ze zijn gericht op het beschermen van groepsidentiteiten (Brexit, America first).

Verfaillie merkt op dat criminologen traditioneel erg kritisch zijn voor populistische tendensen in de politiek, maar die kritiek beperkt zich doorgaans tot het onderbenut blijven van criminologische expertise in het ontwikkelen van een veiligheidsbeleid. M.a.w. criminologen bekritisieren politici die maatregelen treffen of ideeën lanceren die in de eerste plaats populair zijn, een electoraal voordeel opleveren, maar wetenschappelijk niet te verantwoorden zijn. Die kritiek is erg belangrijk maar gaat volgens Verfaillie voorbij aan een meer fundamenteel proces dat zich de voorbije decennia heeft voltrokken en dat niet te remediëren valt met pleidooien voor een evidence-based beleid of een beter benutten van criminologische kennis voor beleidsdoeleinden.

Wat zich de voorbije decennia heeft voltrokken is een fundamentele transformatie van de politiek, van de manier waarop een samenleving vorm krijgt. Politiek is zich gaan versnipperen over een veelheid aan niveaus en instellingen en is zich gaan verplaatsen naar domeinen die doorgaans niet tot de politiek worden gerekend. Zo zijn bedrijven of de wetenschappelijke wereld erg bepalend geworden voor de organisatie van de samenleving, zonder dat die samenleving daar altijd zelf heeft voor gekozen. Politiek is heteronoom geworden, dit wil zeggen dat besluitvorming over veiligheid wordt onderworpen aan een veelvoud aan criteria die niet tot het politieke domein behoren (vb. management perspectieven, wetenschap, etc.).

Wanneer politici beslissingen nemen stellen ze bovendien vast dat die beslissingen erg gevoelig zijn voor recontextualisering in de ruimere samenleving en bijgevolg sneller contesteerbaar zijn. Denk bijvoorbeeld aan debatten over de inplanting van asielcentra of over de voorwaardelijke invrijheidsstelling.

Verfaillie argumenteert dat deze transformaties gepaard gaan met gevoelens van onmacht. Beleidskwesties en oplossingen lijken steeds vaker “van elders” te komen, het is niet altijd duidelijk wie of wat in de feiten vorm geeft aan de samenleving, en het is die onmacht waar het autoritair-populisme zich op ent en op reageert. Het onmiddellijke gevolg hiervan is dat een wereldbeeld dat uitgaat van tolerantie, pluralisme, universalisme, het belang van de rechtsstaat, mensenrechten, multilaterale coöperatie en een sterke internationale rechtsorde steeds dwingender in vraag wordt gesteld. Volgens Verfaillie moet de criminologie in dit politiek klimaat dan ook meer zijn dan een leverancier van technische antwoorden op veiligheidsvraagstukken maar dient ze nadrukkelijk de status quo te bevragen en alternatieve manieren van denken mogelijk te maken.

Democratisch probleem of democratische kans?

Ivo Aertsen vraagt zich af of het onvermogen om vorm te geven aan de samenleving werkelijk een kwestie is van politieke onmacht (‘niet kunnen’), dan wel van politieke onwil (‘niet willen’). Het gaat volgens Aertsen niet zozeer om een politiek onvermogen om vorm te geven aan het samenleven dan wel om een bewuste keuze om bepaalde keuzes niet te maken of investeringen niet te doen.

Verfaillie geeft aan dat de verplaatsing van de politiek inderdaad tot op zekere hoogte ook een politieke keuze is geweest. Denk maar aan de keuze voor deregulering, privatisering en publiek-private samenwerking.

Vervolgens vraagt Ivo Aertsen zich af of dit alles zo nieuw is. Hij beargumenteert dat er inderdaad een veelheid is aan actoren die aan politiek ‘doen’, de maatschappij vormgeven, maar dat dit geen nieuw fenomeen is. Externe actoren zoals de kerk, industrie, en vele anderen hebben over de geschiedenis heen steeds in politieke besluitvorming meegespeeld. Wel is het volgens Aertsen zo dat de constellatie van actoren die mee vormgeven aan besluitvorming doorheen de tijd verandert.

Verfaillie suggereert dat de verplaatsing van de politiek niet eenvoudigweg draait om de betrokkenheid van diverse sectoren bij beleid, maar dat het gaat om domeinen die in de plaats treden van de traditionele politiek. Die domeinen geven vorm aan de samenleving en steeds vaker gebeurt dit vanuit een geglobaliseerde context. Denk aan een geglobaliseerde private sector maar denk ook bijvoorbeeld aan fenomenen die elders ontstaan (vb. de #metoo beweging) en die een enorme impact hebben op onze lokale samenleving en op hoe wij naar concrete fenomenen of het samenleven gaan kijken. Die beïnvloeding of dat vormgeven neemt volgens Verfaillie overigens steeds subtielere vormen aan. Hij verwijst naar de sociaal-psychologe Shoshana Zuboff (2019) die in dit verband spreekt over het ontstaan van surveillancekapitalisme: we participeren steeds vaker in een architectuur van “slimme” netwerken die onze keuzes, opinies, emoties en gedragingen vormen zonder dat wij ons daarvan bewust zijn.

Tot slot vraagt Aertsen zich af of de verplaatsing van de politiek ook geen opportuniteiten inhoudt. Kunnen autoritair-populistische tendensen ook niet gecounterd worden door domeinen zoals het middenveld, waar nieuwe ruimten ontstaan voor verantwoordelijk burgerschap en participatie?

Verfaillie geeft aan dat dit ongetwijfeld zo is maar dat dit in de plaats treden van de politiek ook gevaren inhoudt net omdat de praktijken die ontwikkeld worden niet altijd transparant en contesteerbaar zijn. Denk aan de vele de-radicaliseringsinitiatieven bijvoorbeeld die het anti-terreurbeleid concreet helpen vorm geven maar waarvan lang niet altijd duidelijk is wat ze concreet doen of wat de effecten ervan zijn.

Strafpopulisme en heteronomie binnen de criminologische wetenschap

De tweede respondent was Kristel Beyens, die verder inging op populistische tendensen specifiek binnen het strafbeleid. Het afgelopen decennium wordt volgens Beyens gekenmerkt door strafpopulisme, wat het strafbeleid op verschillende manieren beïnvloedt. Ten eerste zorgt strafpopulisme voor een toenemende punitiviteit. Deze tendens is onder meer zichtbaar in tal van maatregelen die ervoor zorgen dat veroordeelden langer onder de controle van justitie blijven. Kenmerkend hiervoor zijn bijvoorbeeld de opmars van het uitspreken van een terbeschikkingstelling van de strafuitvoeringsrechtbank (TBS) als bijkomende straf, de invoering van de mogelijkheid voor de rechter om op het moment van de straftoemeting een beveiligingsperiode tot 2/3 van de straf uit te spreken, alsook de verstrenging van de mogelijkheden tot voorwaardelijke invrijheidstelling (VI). Deze laatste beslissing werd ingegeven door de protesten tegen de VI van Michelle Martin. Beyens kaart hier duidelijk de invloed aan van de media-aandacht voor de invrijheidstelling van Michelle Martin en, meer recent van Michel Lelièvre. Ze stelt dat er binnen het strafbeleid bovendien vaak aan symboolpolitiek wordt gedaan, ter demonstratie van de autoriteit van de staat en zonder wetenschappelijke basis. Een sprekend voorbeeld hiervan is het bewust schrappen van het voorstel tot afschaffing van gevangenisstraffen van minder dan één jaar. Dit voorstel was gegrond in wetenschappelijk onderzoek over de nefaste effecten van het uitvoeren van korte gevangenisstraffen, maar dit bleek politiek niet haalbaar.

Vervolgens sprak Beyens ook over de toenemende bevoegdheden die voor de private veiligheidszorg worden weggelegd binnen de strafuitvoering. Voorbeelden hiervan zijn het uitbesteden van de bewaking van de FPC's van Gent en Antwerpen aan de firma Securitas, het uitbaten van de transitiehuizen door de firma G4S en de DBFM (Design, Build, Finance and Maintain) overeenkomsten met de firma BAM voor de gevangenen van Beveren, Marche-en-Famenne en Leuze-en-Hainaut. Volgens Beyens getuigt dit van een politieke weigering om het monopolie op dwang en strafuitvoering door de staat te behouden, meer dan het argument van kostenbesparing dat regelmatig wordt aangehaald om uitbesteding aan private actoren te rechtvaardigen.

Ten slotte ging de spreker verder in op de bespreking van heteronomie, met name het feit dat de criminologie als wetenschap volgens Verfaillie steeds meer onderworpen wordt aan criteria die niet eigen zijn aan de wetenschap, maar eerder aan een 'wetenschapsbedrijf'. Er wordt vandaag van 'goede' wetenschap verwacht dat onderzoeksinstituten werken als bedrijven, dat wetenschap mee evolueert met de toenemende mediatisering, enz. De aanzet om wetenschap meer open te stellen naar de praktijk en naar de buitenwereld door gebruik te maken van de veelheid aan communicatiekanalen, schetst Beyens als een positieve evolutie. Het valt echter op dat, ondanks de toenemende mediatisering, er maar weinig criminologen in het

maatschappelijk debat participeren. Daarnaast wordt de criminologie als wetenschap gekenmerkt door constante evaluatie en controle van *peers*, studenten, de overheid en ethische commissies. Deze controles zorgen op hun beurt voor beperkingen met betrekking tot het genereren van criminologische kennis. Beyens sprak hier van een politieke invloed op wetenschappelijke output. Doordat financiering van universiteiten gekoppeld is aan tal van output-criteria, waaronder het aantal (internationale) publicaties, worden wetenschappers verplicht om in grote mate te publiceren in internationale tijdschriften. Dit is volgens Beyens echter in strijd met de noden van de praktijk, die net een toegankelijke en context-specifieke output vereisen. Anderzijds kaartte de spreker de enorme competitie binnen de fondsenwerving aan. Dit heeft volgens haar een onvermijdelijke impact op het soort onderzoek dat gevoerd wordt: wetenschappers verkeren in grote tijdsnood en kiezen voor veilige onderzoeksontwerpen. Dit roept vragen op over de impact van die externe criteria op de productie van wetenschappelijke kennis: wat voor kennis wordt er door die criteria mogelijk of onmogelijk gemaakt? Welke kennisvormen krijgen voorrang?

Zo merkt Verfaillie op dat er in het veiligheidsbeleid, en bij tal van actoren in dat beleid, de voorbije decennia steeds meer aandacht en ontvankelijkheid is gegroeid voor inzichten uit de managementwetenschappen eerder dan criminologische expertise.

Politiek in strafrechtbeleid en de ‘bescheiden’ rol van de criminoloog

De laatste respondent, Tom Vander Beken, gaf nog een drietal aanvullende opmerkingen op Verfaillie's uiteenzetting. Zo knoopt Vander Beken opnieuw aan bij het discussiepunt over het betrekken van externe actoren in de politieke besluitvorming rond veiligheidsbeleid. Volgens de spreker is dit immers ook een bewuste politieke keuze. Door te opteren voor een ‘integraal’ veiligheidsbeleid worden externe actoren ook bewust betrokken in de veiligheidsarchitectuur.

Aansluitend bij Ivo Aertsen stelt de spreker de vraag of veel van de recente ontwikkelingen die Verfaillie aanhaalt, wel degelijk zo nieuw en onverwacht zijn. Veel aspecten die nieuw lijken (zoals de invloed van externe actoren), hebben immers altijd bestaan, maar onder een andere vorm. De spreker haalt ter illustratie het proefschrift van Brice De Ruyver (1986) aan. Hierin stelde De Ruyver (1986) reeds de vraag of men wel van een strafrechtelijk beleid kon spreken, dan wel van een gebrek eraan, wanneer politici geen rekening houden met criminologische kennis in het bepalen en onderbouwen van dat beleid. Vander Beken concludeert dat deze tendensen gerelativeerd moeten worden en dat er wel degelijk sprake is van een strafrechtelijk beleid. Gert Vermeulen, in een reactie vanuit de zaal, ging hier verder op in. Hij stelde dat de dynamieken van korte duur die op nationaal niveau te zien zijn, gekaderd moeten worden binnen supranationale organismen zoals de Europese Unie. Internationale organismen blijven als grote zeeschepen gestaag hun koers varen en bijdragen tot beleid, zonder dat nationale turbulenties deze koers beïnvloeden. Het zijn echter net deze internationale organismen die in vraag worden gesteld door autoritair-populistische tendensen, zoals Verfaillie stelt.

Afsluitend reflecteerde Vander Beken verder over de rol van de criminoloog in het licht van de politieke context zoals besproken door Verfaillie. Hierbij schetst de spreker het beeld van de criminoloog als ‘democratisch werkmán’, in termen van John Locke (1975), een term die ook terugkeert in het werk van Loader en Sparks (2010): de *‘democratic under-labourer’*. In dit beeld is de criminoloog een bescheiden stielman met een onderzoekende natuur, die steeds open staat voor dialoog. Vander Beken pleit dan ook voor criminologen die actief, maar weliswaar bescheiden, deelnemen in de complexe structuren van de actuele besluitvorming om als een stielman specifieke kennis bij te brengen aan het maatschappelijke debat.

Referenties

De Ruyver, B. (1986). *De strafrechtelijke politiek gevoerd onder de socialistische Ministers van Justitie E. Vandervelde, P. Vermeylen en A. Vranckx* [Doctoraatsproefschrift]. Gent: Rijksuniversiteit Gent.

Loader, I., & Sparks, R. (2017). Penal populism and epistemic crime control. In A. Liebling, S. Maruna en L. McAra (Eds.), *The Oxford Handbook of Criminology* (pp. 98-115). Oxford: Oxford University Press.

Loader, I., & Richard Sparks, R. (2010). *Public Criminology?* New York: Routledge.

Locke, J. (1975, oorspronkelijke publicatie 1690). *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford, U.K.: Oxford University Press.

Roberts, J., Stalans, L. J., Indermaur, D., & Hough, M. (2003). *Penal populism and public opinion: Lessons from five countries*. Oxford: Oxford University Press.

Verfaillie, K. (2020). Over politiek en het maken van keuzes in een veiligheidsbeleid. *Panopticon* 41(1), 69-85.

Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. London: Profile Books Ltd.